

BIJLAGEN

De hand van God in het Utrechts Psalter

De iconografische traditie van de hand van God

Naam: Lotte Brouwer

Studentnummer: 3986284

Eerste begeleider: Prof. Dr. S. G. M. Dupré

Inhoudelijk begeleider: Dr. M. L. Meuwese

E-mailadres: l.brouwer1@students.uu.nl

Opleiding: Bachelor Kunstgeschiedenis

Datum: juni 2016

Inhoudsopgave bijlagen

I	Handen uit hoofdstuk 1 in tabel.....	35
II	Handen uit hoofdstuk 2 in tabel.....	35
III	Handen uit het Utrechts Psalter met bijbehorende psalm en uitleg van de afbeelding.....	36
IV	Handen uit het Utrechts Psalter, gecategoriseerd naar houding.....	48
V	Handen uit het Utrechts Psalter in tabel.....	51
VI	Indeling in handen naar kunstenaar, volgens Tikkanen 1900.....	52
VII	Indeling in handen naar groep, volgens Grachde 1985.....	54
VIII	Handen uit het Stuttgart Psalter met bijbehorende psalm en uitleg van de afbeelding.....	56
IX	Handen uit het Stuttgart Psalter in tabel.....	72
X	Tekeningen die zowel in het Utrechts als in het Stuttgart Psalter bij dezelfde psalm staan..	74

Bijlage I – Handen uit hoofdstuk 1 in tabel

Tabel 1: Inventarisatie in welke houding de hand van God bij welk verhaal is afgebeeld

Verhaal	Gestreckte hand		Houdt iets of iemand vast	
	Dura-Europos	Beth Alpha	Dura-Europos	Via Latina
Offer van isaak	X	X		
Mozes en het braambos	X			
Mozes steeks de Rode Zee over	X			
Verdrinking van de Egyptenaren	X			
Elijah en de zoon	X			
Ezeziel-cyclus	X, X, X		X	
Mozes ontvangt de tafelen				X

Bijlage II – Handen uit hoofdstuk 2 in tabel

Tabel 1: Inventarisatie in welke houding de hand van God bij welk verhaal is afgebeeld

	Gestreckte hand				Hand met één gestreckte vinger	Hand met twee gestreckte vingers
	Weense Genesis	Rabbula Evangeliarium	Evangeliarium van St. Augustinus	Psalter van Karel de Stoute	Rabbula Evangeliarium	Ashburnham Pentateuch
Adam en Eva uit het paradijs	X					
Noach en zijn drie zonen	X					
Hemelvaart Christus		X				
Doop van Christus					X	
Christus op de Olijfberg			X			
Abel en Kain						X, X
Karel de Stoute				X		

Tabel 2: Inventarisatie in welke houding de hand van God met welke reden is afgebeeld

	Gestreckte hand	Één gestreckte vinger	Twee gestreckte vingers (zegenende gebaar)
Handeling	XX		XX
Stem		X	
Zegening	X		
-	xx		

Bijlage III – Hand van God uit het Utrechts Psalter met bijbehorende psalmen en uitleg van de afbeelding

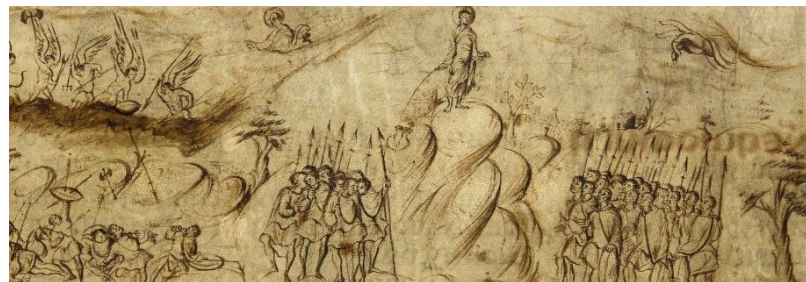
Tekening

Tekeningen uit het Utrechts Psalter waar de hand van God op is afgebeeld.

NB: Alle tekeningen zijn afkomstig uit het Utrechts Psalter, 816-835, Hautvillers, Utrecht, Bibliotheek der Rijksuniversiteit, MS 32. De afbeeldingen zijn afkomstig van de online editie. <<http://www.utrechtspsalter.nl>>.

Uitleg

De bovenste psalm is de vertaling zoals deze staat in de online versie van het psalter. De onderste psalm is afkomstig uit de Statenvertaling. Onder de psalmen staat een uitleg van de afbeelding (gebaseerd op DeWald), gevolgd met waarom de hand van God is afgebeeld. Hiervoor is onderscheid gemaakt tussen zes categorieën: *handeling*, *zegening*, *stem*, *ontvangen*, *gebed*, en *vraag tot zegenen/bescherming*. Als er geen categorie aan is toegekend staat er een -.

Fol. 2r

ps. 2,7: De Heer sprak tot mij: Gij zijt mijn Zoon; heden heb Ik u verwekt

ps. 2,7: Ik zal van het besluit verhalen: de HEERE heeft tot Mij gezegd: Gij zijt Mijn Zoon, heden heb Ik U gegeneerd.

Door de hand van God wordt aan Christus, in het midden op een berg, kracht gegeven. De Heer praat tegen zijn zoon Christus.

Stem

Fol. 3r

ps. 5,13: Want Gij zegent de gerechtige, Heere, als met een schild omgeeft Ge ons met uw goedgunstigheid.

ps. 5,13: Want Gij, HEERE, zult den rechtvaardige zegenen; Gij zult hem met goedgunstigheid kronen, als met een rondas.

Linksboven is een engel te zien met een schild en krans. Hij vliegt naar een groep martelaren die palmtakken vasthebben. De hand van God geeft nog een krans aan de groep en zegent de rechtvaardigen

Handeling/zegening

Fol. 8r

ps. 14,1: Een Psalm van David. Heere, wie mag wonen in uw tent? Of wie mag rusten op uw heiligen berg?

ps. 15,1: Een psalm van David. HEERE, wie zal verkeren in Uw tent? Wie zal wonen op den berg Uwer heiligheid?

De psalmist rechts onder de boom praat tegen God, die bezig is met het zegenen van iemand op de 'heilige berg'. Die persoon is Zijn wet aan het lezen.

-

Fol. 12r

ps. 21,2 en 21,25:

2 O God, mijn God, zie op mij; waarom hebt Gij mij verlaten? verre van mijn heil zijn de woorden van mijn zonden.

25 Dat allen, die van Israëls zaad zijn, Hem eerbiedigen. Want Hij verachtte niet, en Hij versmaadde niet het gesmeek van de verdrukten, noch keerde Hij zijn aangezicht van mij af; en toen ik tot Hem riep, verhoorde Hij mij.

ps. 22,2, 22,24 en 22,25:

2 Mijn God, mijn God! waarom hebt Gij mij verlaten, verre zijnde van mijn verlossing, van de woorden mijns brullens?

24 Gij, die den HEERE vreest! prijst Hem; al gij zaad van Jakob! vereert Hem; en ontziet u voor Hem, al gij zaad van Israël!

25 Want Hij heeft niet veracht, noch verfoeid de verdrukking des verdrukten, noch Zijn aangezicht voor hem verborgen; maar Hij heeft gehoord, als die tot Hem riep.

De psalmist, die in een sarcofaag staat, praat over zijn problemen tegen God en zegt dat God hem verhoorde toen hij Hem riep. De hand van God zegent de psalmist.

-

Fol. 13r

ps. 22,1: Een Psalm van David.

De Heer is mijn herder, en mij zal niets ontbreken.

ps. 23,1: 1 Een psalm van David. De HEERE is mijn Herder, mij zal niets ontbreken.

De hand van God reikt naar de psalmist die met een staf, gegeven door de engel naast hem, op de grond zit.

-

Fol. 13v

ps. 23,5: die krijgt zegen van de Heer, en erbarming van God zijn Heiland.

ps. 24,5: Die zal den zegen ontvangen van den HEERE, en gerechtigheid van den God zijns heils.

De hand van God zegent de 'Koning van Glorie' die, met een kruisnimbus en speer, nadert met een stoet soldaten.

Zegening

Fol. 15r

ps. 26,1 en 26,5: 1 Een Psalm van David, voordat hij gezalfd werd. De Heer is mijn licht en mijn heil, voor wie zoude ik vrezen? De Heer is de beschermer van mijn leven, voor wien zoude ik beven?

5 Want Hij verschuilt mij in zijn hutte ten dage van het onheil; Hij verbergt mij op een verborgene plaats van zijn tent.

ps.27,1 en 27,5: 1 Een psalm van David. De HEERE is mijn Licht en mijn Heil, voor wien zou ik vrezen? 5 De HEERE is mijns levens kracht, voor in Zijn hut, ten dage des kwaads; Hij verbergt mij in het verborgene Zijner tent; Hij verhoogt mij op een rotssteen.

De psalmist, met een schaap bij zich, nadert Christus (met kruisnimbus'. De hand van God zend stralen naar de psalmist, om hem te beschermen tegen de vijanden die onderin de tekeningen naderen.

Handeling

Fol. 16v

ps. 29,2, 29,4 en 29,9-12: 2 Ik wil U hoog verheffen, o Heer, omdat Gij mij hebt gered, en mijn vijanden niet verblijd hebt over mij

4 Heere, Gij voerdet mijn ziel uit de afgrond op, Gij geeft mij 't leven weêr van onder hen die ten grave daalden.

9 Tot U, o Heer, riep ik, en ik smeekte mijn God, [zeggende:] 10 Wat nut schaft mijn bloed, wat nut mijn dalen in het graf?

Zal wel het stof U prijzen, of uw trouw verkondigen?

11 De Heer verhoorde mij en was mij genadig, de heer was mij ten helper.

12 Gij hebt mijn rouw in vreugde veranderd, mijn treurgewaad verscheurd, en met blijdschap mij omgord.

ps. 30: 2 Ik zal U verhogen, HEERE, want Gij hebt mij

opgetrokken, en mijn vijanden over mij niet verblijd.
4 HEERE! Gij hebt mijn ziel uit het graf opgevoerd; Gij hebt mij bij het leven behouden, dat ik in den kuil niet ben nedergedaald.

9 Tot U, HEERE! riep ik, en ik smeekte tot den HEERE:
10 Wat gewin is er in mijn bloed, in mijn nederdalen tot de groeve? Zal U het stof loven? Zal het Uw waarheid verkondigen?

11 Hoor, HEERE! en wees mij genadig; HEERE! wees mij een Helper.

12 Gij hebt mij mijn weklage veranderd in een rei; Gij hebt mijn zak ontbonden, en mij met blijdschap omgord;

Christus helpt de psalmist uit een sarcofaag, de hand van God is boven deze scene te zien. Volgens de psalm heeft God de psalmist geholpen om uit het graf te komen.

Handeling

Fol. 24r

ps. 40,3: De Heer behoeude hem, en spare zijn leven, en make hem gelukkig op aarde, en geve hem niet prijs aan de lust van zijn vijanden.

ps. 41,3: De HEERE zal hem bewaren, en zal hem bij het leven behouden; hij zal op aarde gelukkig gemaakt worden. Geef hem ook niet over in zijner vijanden begeerte.

De psalmist staat naast een tafel met brood en wijn en wijst naar een bed aan de onderkant van de berg waar hij op staat. De hand van God is boven deze scene afgebeeld. In de psalm staat dat God de psalmist behoeude en zijn leven spaarde. Dit is echter niet afgebeeld.

-

Fol. 24v

ps. 41,9: Des daags gebiedt de Heer zijn goedertierenheid, en des nachts is zijn lied bij mij, een gebed tot de God van mijn leven.

ps. 42,9: Maar de HEERE zal des daags Zijn goedertierenheid gebieden, en des nachts zal Zijn lied bij mij zijn; het gebed tot den God mijns levens.

De hand van God wijst naar een vrouwelijk figuur in de lucht met een palmtak. Zij is een personificatie van de liefde. God had haar 'des daags gebiedt'.

Gebod

Fol. 25r

ps. 42,3: Zend uw licht af en uw trouw; die zullen mij geleiden, en mij voeren tot uw heilige berg en in uw woning.

ps. 43,3: Zend Uw licht en Uw waarheid, dat die mij leiden; dat zij mij brengen tot den berg Uwer heiligheid, en tot Uw woningen;

De psalmist met naast zich de personificatie van Waarheid (met de palmtak) wijst met zijn luit naar de vijanden links op de tekeningen. De hand van God zend stralen naar de psalmist.

Handeling

Fol. 26r

ps. 44,8: Gij hadt de gerechtigheid lief, en haattet de ongerechtigheid; daarom heeft U, o God, uw God gezalfd met vreugde-olie, boven uw medegenoten.

ps. 45,8: Gij hebt gerechtigheid lief, en haat goddeloosheid; daarom heeft U, o God! Uw God gezalfd met vreugdeolie, boven Uw medegenoten.

De hand van God boven het paleis giet olie uit een hoorn over het hoofd van de koning om hem te zalven.

Handeling

Fol. 28r

ps. 48,16: Maar God zal mijn ziel verlossen uit de macht der onderwereld, als Hij mij zal opnemen.

ps. 49,16: Maar God zal mijn ziel van het geweld des grafes verlossen, want Hij zal mij opnemen. Sela.

De psalmist, die op een berg staat, reikt naar de hand van God.

Fol. 30v

ps.53,6: Zie toch, God staat mij bij, en de Heer beschermt mijn leven.

ps. 54,6: Ziet, God is mij een Helper; de Heere is onder degenen, die mijn ziel ondersteunen.

De psalmist reikt naar de hand van God. Hij offert een schaap op het altaar (met een priester ernaast), die God in ontvangst neemt.

Ontvangen

Fol. 31r

ps. 54,10 en 54,21:

10 Verslind hen, o Heer! Verdeel hun tong! want onrecht en strijd zie ik in de stad. 21. Hij sloeg zijn hand uit tot vergelding. Zij oteerden zijn verbond.

ps. 55,10 en 55,21: 10 Verslind hen, HEERE! deel hun tong; want ik zie wrevel en twist in de stad. 21. Hij slaat zijn handen aan degenen, die vrede met Hem hadden; hij ontheiligt Zijn verbond.

De psalmist reikt naar de hand van God om hulp te vragen voor bescherming tegen zijn vijanden, die van links aankomen.

Vraag tot zegenen/beschermen

Fol. 31v

ps. 55,13: Want Gij hebt mijn leven gered van de dood, en mijn voeten van de val, opdat ik Gode welgevallig wandele in het licht der levenden.

ps. 56,14: Want Gij hebt mijn ziel gered van den dood; ook niet mijn voeten van aanstoot, om voor Gods aangezicht te wandelen in het licht der levenden?

De hand van God zend stralen naar een groep van drie mensen.

Fol. 33r

ps. 58,6: Sta op, kom mij tegemoet, en zie het toch! Ja, Gij, Heere, God der heirscharen, God van Israël, stel U te werk om al die heidenen te bestraffen! Ontferm U over geen een van die boosdoeners.

ps. 59,6: Ja, Gij HEERE, God der heirscharen, God Israëls! ontwaak, om al deze heidenen te bezoeken; wees niemand van hen genadig, die trouwelooslijk ongerechtigheid bedrijven. Sela.

De psalmist reikt naar de hand van God (getekend boven Christus) om te vragen om hem te beschermen tegen zijn vijanden.

Vraag tot zegenen/beschermen

Fol. 35v

ps. 63,3: Gij beschermdet mij voor het rot der booswichten, voor de menigte van onrechtsplegers.

ps. 64,3: Verberg mij voor den heimelijken raad der boosdoeners, voor de oproerigheid van de werkers der ongerechtigheid.

De psalmist smeekt God om hem te verbergen voor zijn vijanden.

Vraag tot zegenen/beschermen

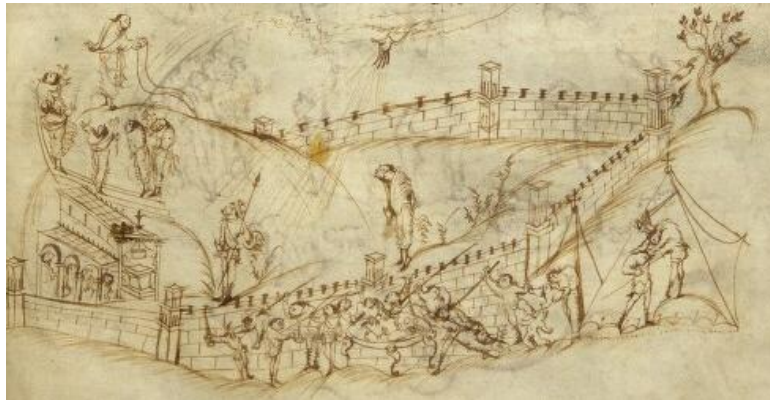
Fol. 41v

ps. 72,24: Gij hielt mij bij mijn rechterhand, en geleiddet mij naar uw wil, en naamt mij op met ere.

ps. 73,23 en 73,24: **23** Ik zal dan geduriglijk bij U zijn; Gij hebt mijn rechterhand gevat; **24** Gij zult mij leiden door Uw raad; en daarna zult Gij mij in heerlijkheid opnemen.

God pakt de rechterhand van de psalmist.

Handeling

Fol. 45r

ps. 77,4 en 77,42: 4 het werd niet verborgen gehouden voor hun kinderen, voor 't volgende geslacht, 's Heeren lof verkondigende, en zijn macht, en de wonderen, die Hij deed. 42 Zij gedachten niet aan zijn hand, ten dage dat Hij hen verlost uit de macht van de verdrukker:

ps. 78,4 en 78,42: 4 Wij zullen het niet verbergen voor hun kinderen, voor het navolgende geslacht, vertellende de loffelijkheden des HEEREN, en Zijn sterkheid, en Zijn wonderen, die Hij gedaan heeft.

42 Zij dachten niet aan Zijn hand, aan den dag, toen Hij hen van den wederpartijder verlost;

Vermoedelijk leest Mozes de wetten voor aan de groep mensen. De hand van God is boven hem afgebeeld.

-

Fol. 49r

ps. 83,12: Want God heeft erbarming en getrouwheid lief; gunst en eer verleent de Heer.

ps. 84,12: Want God, de HEERE, is een Zon en Schild; de HEERE zal genade en eer geven; Hij zal het goede niet onthouden dengenen, die in oprechtheid wandelen.

De hand van God zend stralen naar koning David, die links in een ommuurde stad staat.

-

Fol. 50v

ps. 86,5 en 86,6: 5 Zal men niet van Sion zeggen: die en die is daarin geboren? en: Hij, de Allerhoogste, heeft haar gesticht?
6 De Heer zal op de rol der volkeren en vorsten vermelden, wie daarin geboren zijn.

ps. 87,5 en 87,7: 5 En van Sion zal gezegd worden: Die en die is daarin geboren; en de Allerhoogste Zelf zal hen bevestigen.
6 De HEERE zal hen rekenen in het opschrijven der volken, zeggende: Deze is aldaar geboren. Sela.

De hand van God zegent de geboorte van Christus.

-

Fol. 61v

ps. 105,4: Gedenk aan ons, o Heer, in uw goedheid jegens uw volk; bezoek ons met uw heil;

ps. 106,4: Gedenk mijner, o HEERE! naar het welbehagen tot Uw volk, bezoek mij met Uw heil;

De hand van God stuurt een engel, die een kruis staf draagt, naar de groep mensen die rechts staan en zitten.

Gebod

Fol. 65v

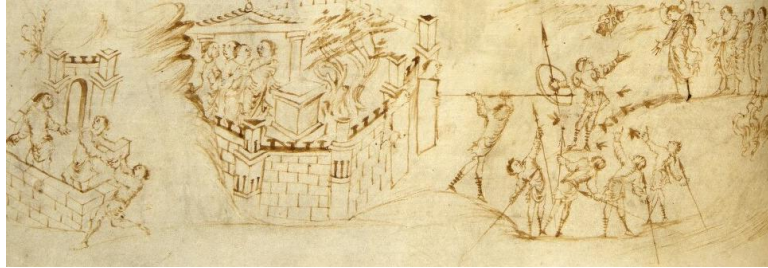
ps. 111,4: De vrome gaat in de duisternis een licht op: de Genadige en Barmhartige en Rechtvaardige

Ps. 112,4: Zain. Den oprechten gaat het licht op in de duisternis; Cheth. Hij is genadig, en barmhartig, en rechtvaardig.

De hand van God zend stralen naar de man die voor het paleis zit. Hij is met zijn vrouw voedsel aan het verdelen onder de armen, de weduwen en de wezen.

-

Fol. 67v

ps. 117,16: 's Heeren rechterhand heeft kracht geoeffend; 's Heeren rechterhand heeft mij verheven; 's Heeren rechterhand heeft kracht geoeffend!

ps. 118,15 en 118,16: 15 In de tenten der rechtvaardigen is een stem des gejuichs en des heils; de rechterhand des HEEREN doet krachtige daden.

16 De rechterhand des HEEREN is verhoogd; de rechterhand des HEEREN doet krachtige daden.

De psalmist, gekleed voor de strijd met schild en peer, is omsingeld door vijanden. De hand van God geeft hem kracht door iets aan te reiken.

Handeling

Fol. 68v

ps. 118,25 en 118,26: 25 Mijn ziel kleeft aan de grond; doe mij herleven, naar uw woord.

26 Ik gaf U mijn wegen te kennen, en Gij verhoordet mij; leer mij uw geboden

ps. 119,25 en 119,26: 25 Daleth. Mijn ziel kleeft aan het stof; maak mij levend naar Uw woord.

26 Ik heb U mijn wegen verteld, en Gij hebt mij verhoord; leer mij Uw inzettingen.

De hand van God reikt naar een man die de wet aan het lezen is.

-

Fol. 72r

ps 120,2: Mijn hulp komt van de Heer, die hemel en aarde gemaakt heeft.

ps. 121,2: Mijn hulp is van den HEERE, Die hemel en aarde gemaakt heeft.

De psalmist zit op een troon, omgeven door bedienenden, met boven hem de hand van God als zijn beschermer.

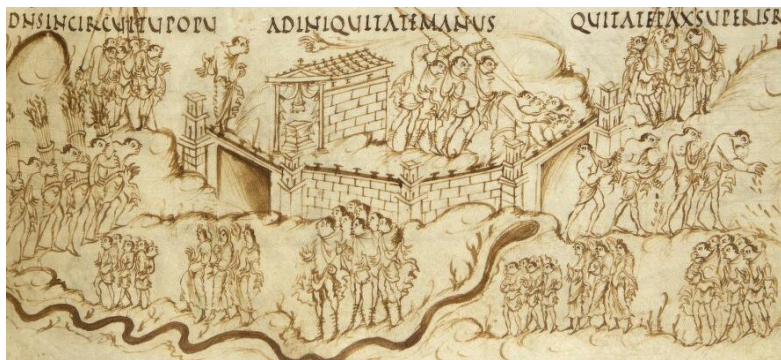
-

Fol. 72v
ps.123,2: ware de Heer niet met ons geweest, toen mensen tegen ons opstonden,

ps. 124,2: Ten ware de HEERE, Die bij ons geweest is, als de mensen tegen ons opstonden;

De hand van God zegent Christus (met kruisnimbus).

Fol. 73r
ps 125,2: Toen werd onze mond vervuld met blijdschap, en onze tong met gejuich. Toen zeide men onder de Heidenen: De Heer heeft grote dingen aan hen gedaan!

ps. 126,2: Toen werd onze mond vervuld met lachen, en onze tong met gejuich; toen zeide men onder de heidenen: De HEERE heeft grote dingen aan dezen gedaan.

De psalmist kijkt naar de hand van God en wijst op een groep soldaten buiten de muren.

Fol. 75v
ps 132,1: Het is gelijk de dauw van Hermon, die nederdaalt op Sions heuvel. Want daar gebiedt de Heer zijn zegen, en leven tot in eeuwigheid.

ps. 133,3: Het is gelijk de dauw van Hermon, en die nederdaalt op de bergen van Sion, want de HEERE gebiedt aldaar den zegen en het leven tot in der eeuwigheid.

De hand van God zegent Aaron die wordt gezalfd door engelen.

Zegening

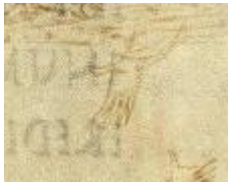
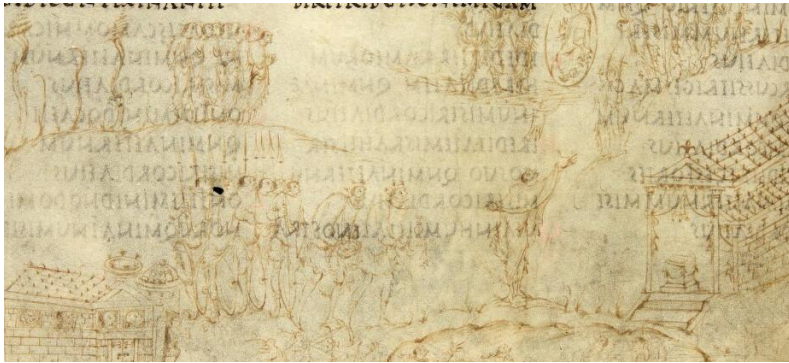
Fol. 77r

ps. 136,6: Dat mijn tong kleve aan mijn gehemelte, zo ik uwer niet gedenke, zo ik Jeruzalem niet stelle als toppunt van mijn vreugde.

ps. 137,6: Mijn tong kleve aan mijn gehemelte, zo ik aan u niet gedenke, zo ik Jeruzalem niet verheffe boven het hoogste mijner blijdschap!

De hand van God zegent een groep mensen binnen de stad Jeruzalem.

-

Fol. 77v

ps. 137,7: Als ik wandel te midden van verdrukking, dan zult Gij mij in 't leven behouden, en uw hand uitstrekken tegen de toorn van mijn vijanden, en uw rechterhand zal mij bevrijden.

ps. 138,7: Zingt den HEERE bij beurte met dankzegging; psalmzingt onzen God op de harp.

Tussen Christus en de psalmist is de rechterhand van God afgebeeld, die de psalmist beschermd tegen de drie demonen met pijn en boog aan de linkerkant.

-

Fol. 78r

ps. 138,5: Zie, Heere, Gij, Gij weet alles, het nieuwste en het oude. Gij hebt mij gemaakt, en legdet uw hand op mij.

ps. 139,4 en 139,5: **4** Als er nog geen woord op mijn tong is, zie, Heere! Gij weet het alles.

5 Gij bezet mij van achteren en van voren, en Gij zet Uw hand op mij.

De hand van God zegent de psalmist.

-

Bijlage IV – Hand van God uit het Utrechts Psalter, gecategoriseerd naar houding

1. Zegenend gebaar (15 keer)

Fol. 2r, ps.2,7/ps.2,7

Fol. 13v, ps. 23,5/ps.24,5

Fol. 25r, ps.42,3/ps. 43,3

Fol. 30v, ps.53,6/ps. 54,6

Fol. 31v, ps. 53,6/ps. 54,5

Fol. 33r, ps. 58,6/59,6

Fol. 35v, ps. 63,3/ps. 64,3

Fol. 45r, ps. 77/ps.78

Fol. 50v, ps. 86,5-6/ps. 87,5-6

Fol. 65v, ps. 111,4/ps. 112,4

Fol. 68v, ps. 118,25-26/ps. 119,25-26

Fol. 72v, ps.123,2/ps. 124,2

Fol. 73r, ps. 125,2/ps. 126,2

Fol. 75r, ps. 132,3/ps. 133,3

Fol. 77r, ps. 126,6/ps. 137,6

2. Gestrekte hand (13 keer)

Fol. 8r, ps. 14,1/ps. 15,1

Fol. 12r, ps. 21/ps. 21

Fol. 13r, ps. 22,1/ps. 23,1

Fol. 16v, ps. 29/ps. 30

Fol. 24r, ps. 40,3/ps. 41,3

Fol. 24v, ps. 41,9/ps. 42,9

Fol. 25r, ps. 42,3/ps. 43,3

Fol. 28r, ps. 48,16/ps. 49,16

Fol. 31r, ps. 54,21/ps. 55,21

Fol. 49r, ps. 83,12/ps. 84,12

Fol. 72r, ps. 120,2/ps. 121,2

Fol. 77v, ps. 137,7/ps. 138,7

Fol. 78r, ps. 138,5/ps. 139,4-5

3. Iets of iemand vasthoudend (4 keer)

Fol. 3r, ps. 5,13/ps. 5,13

Fol. 26r, ps. 44,8/45,8

Fol. 41v, ps. 72,24/ps. 73,23-24

Fol. 67v, ps. 117,16/ps. 118,15-16

4. Één gestrekte vinger

Fol. 61v, ps. 105,4/ps. 106,4

Bijlage V – Hand van God uit het Utrechts Psalter in tabel

Tabel 1: Inventarisatie in welke houding de hand van God bij welk psalm met welke reden is afgebeeld

Psalm en vers (Statenvertaling), Folionummer	Gestrekt	Zegenend	Vasthoudend	Één vinger gestrekt	Waarom afgebeeld
2,7 (Fol. 2r)		X			Stem
5,13 (Fol. 3r)			X		Handeling/zegening
15,1 (Fol. 8r)	X				-
22,24 en 22,25 (Fol. 12r)	X				-
23,1 (Fol. 13r)	X				-
24,5 (Fol. 13v)		X			Zegening
27,1 en 27,5 (Fol. 15r)		X			Handeling
30 (Fol. 16v)	X				Handeling
41,3 (Fol. 24r)	X				-
42,9 (Fol. 24v)	X				Gebod
43,3 (Fol. 25r)	X				Handeling
45,8 (Fol. 26r)			X		Handeling
49,16 (Fol. 28r)	X				-
54,6 (Fol. 30v)		X			Ontvangen
55,10 en 55,21 (Fol. 31r)	X				Vraag tot zegenen/beschermen
56,14 (Fol. 31v)		X			-
59,6 (Fol. 33r)		X			Vraag tot zegenen/beschermen
64,3 (Fol. 35v)		X			Vraag tot zegenen/beschermen
73,24 (Fol. 41v)			X		Handeling
78,4 en 78,42 (Fol. 45r)		X			-
84,12 (Fol. 49r)	X				-
87,5 en 87,6 (Fol. 50v)		X			-
106,4 (Fol. 61v)				X	Gebod
112,4 (Fol. 65v)		X			-
118,16 (Fol. 67v)			X		Handeling
119,26 (Fol. 68v)		X			-
121,2 (Fol. 72r)	X				-
124,2 (Fol. 72v)		X			-
126,2 (Fol. 73r)		X			-
133,3 (75v)		X			Zegening
137,6 (Fol. 77r)		X			-
138,7 (Fol. 77v)	X				-
139,4 en 139,5 (Fol. 78r)	X				-
Totaal (33 handen)	13	15	4	1	

Tabel 2: Inventarisatie in welke houding de hand van God met welke reden is afgebeeld

	Gestrekt	Zegenend	Vasthoudend	Één vinger gestrekt	Totaal
Handeling	2	1	4		7
Zegening		2	1		3
Vraag tot zegenen/beschermen	1	2			3
Ontvangen		1			1
Gebod	1			1	2
Stem		1			1
-	9	8			17
Totaal	13	15	5	1	34*

*Er is één hand meer, omdat deze twee betekenissen heeft. Namelijk op fol. 3r, waar zowel de betekenis van handeling als zegening is toegekend.

Bijlage VI – Indeling in handen naar kunstenaar, volgens Tikkanen 1900

1. Handen van kunstenaar 1

2. Handen van kunstenaar 2

3. Handen van kunstenaar 3

4. Handen van kunstenaar 4

5. Handen van kunstenaar 5

6. Handen van kunstenaar 6

7. Handen van kunstenaar 7

8. Handen van kunstenaar 8

Bijlage VIII – Indeling in handen naar groep, volgens Gaehde 1985

Groep 1:

Groep 2:

Groep 3:

Groep 4:

Groep 5:

Groep 6:

Groep 7:

Groep 8:

Groep 9:

Bijlage VIII – Hand van God uit het Stuttgart Psalter met bijbehorende psalmen en uitleg van de afbeelding

<p>Tekening Tekeningen uit het Stuttgart Psalter waar de hand van God op is afgebeeld.</p> <p>NB: Alle tekeningen zijn afkomstig uit het Stuttgart Psalter, 820-830, Saint-Germain-des-Prés, Stuttgart Württembergische Landesbibliothek, Cod.bibl.fol.23. De afbeeldingen zijn afkomstig van de online editie. <http://digital.wlb-stuttgart.de/sammlungen/sammlungsliste/werksansicht/?no_cache=1&tx_dlf%5Bid%5D=1343&tx_dlf%5Bpage%5D=1>.</p>	<p>Uitleg De vertaling van de psalmen is afkomstig uit de Statenvertaling. Onder de psalmen staat een uitleg van de afbeelding, gevolgd met waarom de hand van God is afgebeeld. Hiervoor is onderscheid gemaakt tussen zes categorieën: <i>handeling, zegening, stem, ontvangen, gebod, gebod</i> en <i>vraag tot zegenen/beschermen</i>. Als er geen categorie aan is toegekend staat er een -.</p>
	<p>Fol. 3r ps. 2,5 en 2,6: 5 Dan zal Hij tot hen spreken in Zijn toorn, en in Zijn grimmigheid zal Hij hen verschrikken.6 Ik toch heb Mijn Koning gezalft over Sion, den berg Mijner heiligheid.</p> <p>Christus (met staf) wordt aanbeden door drie mensen en de psalmist. De hand van God wijst Christus aan als koning.</p> <p><i>Stem</i></p>
	<p>Fol. 4r ps. 3,5 en 3,6: 5 Ik riep met mijn stem tot den HEERE, en Hij verhoorde mij van den berg Zijner heiligheid. Sela. 6 Ik lag neder en sliep; ik ontwaakte, want de HEERE ondersteunde mij.</p> <p>Links slaapt Christus met rondom hem het joodse volk. Recht een figuur die wordt gezegd door God.</p> <p>-</p>
	<p>Fol. 5v ps. 5,8: Maar ik zal door de grootheid Uwer goedertierenheid in Uw huis ingaan; ik zal mij buigen naar het paleis Uwer heiligheid, in Uw vreze.</p> <p>David wordt door de hand van God geleid, terwijl zijn tegenstanders van links naderen.</p> <p><i>Handeling</i></p>
	<p>Fol. 6r ps. 6,2 en 6,10: 2 O HEERE, straf mij niet in Uw toorn, en kastijd mij niet in Uw grimmigheid! 10 De HEERE heeft mijn smeking gehoord; de HEERE zal mijn gebed aannemen.</p> <p>David ligt ziek op bed met pijn. De hand van God maakt hem met stralen beter.</p>

	<p><i>Vraag tot zegenen/beschermen</i></p>
	<p>Fol. 6v (ps. 6,9) ps. 6,8: Mijn oog is doorknaagd van verdriet, is veroud, vanwege al mijn tegenpartijders.</p> <p>De hand van God en Christus, die met een geit en schaaap in een landschap staat.</p> <p>-</p>
	<p>Fol. 7v ps. 7,2 en 7,5: 2 HEERE, mijn God, op U betrouw ik; verlos mij van al mijn vervolgers, en red mij.5 Indien ik kwaad vergolden heb dien, die vrede met mij had; (ja, ik heb dien gered, die mij zonder oorzaak benauwde!)</p> <p>De zittende figuur met een rol in zijn hand is de personificatie van de Ziel. Daarboven is de hand van God afgebeeld.</p> <p><i>Vraag tot zegenen/beschermen</i></p>
	<p>Fol. 11r (ps. 9,23) ps. 9,2: Ik zal den HEERE loven met mijn ganse hart; ik zal al Uw wonderen vertellen.</p> <p>Een arme man wordt verbrandt op commando van de man links.</p> <p>-</p>
	<p>Fol. 12r (ps. 35 en 36) ps. 10,14 en 10,15: 14 Gij ziet het immers; want Gij aanschouwt de moeite en het verdriet, opdat men het in Uw hand geve; op U verlaat zich de arme, Gij zijt geweest een Helper van den wees. 15 Breek den arm des goddelozen en bozen; zoek zijn goddeloosheid, totdat Gij haar niet vindt.</p> <p>Twee wezen worden beschermd dor Christus, die ondertussen een arm aan het breken van een ongelovige. De hand van God houdt een rol vast, waar waarschijnlijk iets op had moeten staan.</p> <p>-</p>
	<p>Fol. 16v (ps. 15,4) ps. 16,4: De smarten dergenen, die een anderen God begiftigen, zullen vermenigvuldigd worden; ik zal hun drankofferen van bloed niet offeren, en hun namen op mijn lippen niet nemen.</p> <p>Afdaling van Christus naar de hel. De hand van God heelt. Hades is</p>

links afgebeeld.

-

Fol. 17r (ps. 15,7)

ps. 16,7: Ik zal den HEERE loven, Die mij raad heeft gegeven; zelfs bij nacht onderwijzen mij mijn nieren.

God wijst de weg.

Handeling

Fol. 18r

ps. 16,9: Daarom is mijn hart verblijd, en mijn eer verheugt zich; ook zal mijn vlees zeker wonen.

De psalmist vraagt bescherming tegen zijn vijanden aan God.

-

Fol. 17v (ps. 16,1-3)

ps. 17,2: Laat mijn recht van voor Uw aangezicht uitgaan, laat Uw ogen de billijkheden aanschouwen.

De man met nimbus zit gevangen en kijkt naar de schalen (aequitatem) die God vasthoudt.

Handeling

Fol. 19r (ps. 17,1)

ps. 18 (titel): Voor den opperzangmeester, een psalm van David, den knecht des HEEREN, die de woorden dezes lieds tot den HEERE gesproken heeft, ten dage, als hem de HEERE gered had uit de hand van al zijn vijanden, en uit de hand van Saul.

David wordt achtervolgd door Saul en zijn soldaten. God redt hem.

-

Fol. 23r (ps. 18,6-8)

ps. 19,4-6): 4 Geen spraak, en geen woorden zijn er, waar hun stem niet wordt gehoord.

5 Hun richtsnoer gaat uit over de ganze aarde, en hun redenen aan het einde der wereld; Hij heeft in dezelve een tent gesteld voor de zon.

6 En die is als een bruidegom, uitgaande uit zijn slaapkamer; zij is vrolijk als een held, om het pad te lopen.

Christus wordt geassisteerd door God die zijn hand vasthoudt. Rechts loopt een soldaat weg van de engel, die boven hem uit de hemel met een boek met vers 8 komt.

Handeling

Fol. 24r (ps. 19,7)

ps. 20,6: Wij zullen juichen over Uw heil, en de vaandelen opsteken in den Naam onzes Gods. De HEERE vervulle al uw begeerten.

David wordt gezalfd door God, Samuel assisteert hierbij.

Handeling

Fol. 24v (ps. 20,4)

ps. 21,3: Gij hebt hem zijns harten wens gegeven, en de uitspraak zijner lippen hebt Gij niet geweerd. Sela.

Hand van God plaatst een kroon op het hoofd van de koning. Rechts kijkt de psalmist toe.

Handeling

Fol. 25r (ps. 20,9-10)

ps. 21,8-9: 8 Want de koning vertrouwt op den HEERE, en door de goedertierenheid des Allerhoogsten zal hij niet wankelen.

9 Uw hand zal alle vijanden vinden; uw rechterhand zal uw haters vinden.

Links is een over waar slechte mensen in zitten. De hand van God steekt met stralen het vuur aan. Er zijn nog twee handen van God, op zoek naar de vijand.

Handeling

Fol. 30r

ps. 24,1-5: 5 Die zal den zegen ontvangen van den HEERE, en gerechtigheid van den God zijns heils.

De psalmist converseert met God en vraagt om advies. Hij krijgt een zegen van God.

Zegening

	<p>Fol. 33v (ps. 26,10) ps. 27,10: 10 Want mijn vader en mijn moeder hebben mij verlaten, maar de HEERE zal mij aannemen.</p> <p>Letterlijke vertaling ‘als vader en moeder bij verlaten, zal God mij omhoog nemen’.</p> <p><i>Handeling</i></p>
	<p>Fol. 37r (ps. 30,3 en 30,6) ps. 30,2 en 30,5: HEERE, mijn God! ik heb tot U geroepen, en Gij hebt mij genezen.</p> <p>Christus bidt in het hof van Gethsemane tot God. God heeft genezen.</p> <p><i>Handeling</i></p>
	<p>Fol. 39r (ps. 31,5) ps. 32,5: Mijn zonde maakte ik U bekend, en mijn ongerechtigheid bedekte ik niet. Ik zeide: Ik zal belijdenis van mijn overtredingen doen voor den HEERE; en Gij vergaift de ongerechtigheid mijner zonde. Sela.</p> <p>Figuur biegt zijn zonden aan God. God vergeeft de zonden.</p> <p><i>Handeling</i></p>
	<p>Fol. 40r (ps. 32,2-3) ps. 33,2-3: 2 Looft den HEERE met de harp; psalmzingt Hem met de luit, en het tiensnarig instrument. 3 Zingt Hem een nieuw lied; speelt wel met vrolijk geschal.</p> <p>Links speelt de psalmist een instrument met tien snaren. Rechts celebreert iemand de mis voor het altaar.</p> <p>-</p>
	<p>Fol. 43r (ps. 34,12-13): ps. 35,,1 en 35,12-13: 1 Doe mij recht, o God! en twist Gij mijn twistzaak; bevrijd mij van het ongoedertieren volk, van den man des bedrogs en des onrechts. 12 Zij vergelden mij kwaad voor goed, de beroving mijner ziel. 13 Mij aangaande daarentegen, als zij krank waren, was een zak mijn kleed; ik kwelde mijn ziel met vasten, en mijn gebed keerde weder in mijn boezem.</p> <p>De psalmist rent naar God, omdat links een vijand zijn zwaard trekt.</p> <p><i>Vraag tot zegenen/beschermen</i></p>
	<p>Fol. 45r (ps. 35,7) ps. 36,6 en 36,8: 6 O HEERE! Uw goedertierenheid is tot in de hemelen; Uw waarheid tot de bovenste wolken toe.</p> <p>Mannen en beesten zijn veilig onder de hand van God.</p> <p>-</p>

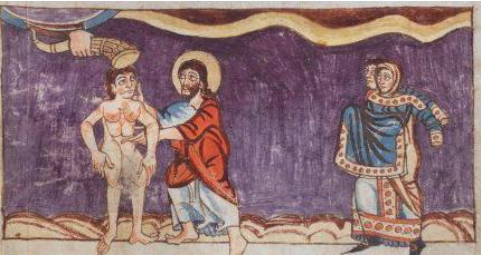

 <p>quia dñi subponit manum</p>	<p>Fol. 47r (ps. 36,23-24) ps. 37,23-24: 23 Mem. De gangen deszelven mans worden van den HEERE bevestigd; en Hij heeft lust aan zijn weg. 24 Als hij valt, zo wordt hij niet weggeworpen, want de HEERE ondersteunt zijn hand.</p> <p>De rechtvaardige vliegt met hulp van God weg van de vijanden (rechts met een soort stokken).</p> <p><i>Handeling</i></p>
 <p>...subponantur gressus eius</p> <p>Considerat peccator iustum</p>	<p>Fol. 47v (ps. 36,31-33) Ps. 37,31 en 37,33: 31 De wet zijns Gods is in zijn hart; zijn gangen zullen niet slibberen. 33 Maar de HEERE laat hem niet in zijn hand; en Hij verdoemt hem niet, als hij geoordeeld wordt.</p> <p>De rechtvaardige man schrijft een boek. De hand van God houdt de slechteriken tegen die hem willen aanvallen.</p> <p><i>Handeling</i></p>
 <p>omnis homo uicni salomon</p> <p>Veritatem in imagine transcribitur</p>	<p>Fol. 50r (ps. 38) ps. 39,4: 4 Mijn hart werd heet in mijn binnenste, een vuur ontbrandde in mijn overdenking; toen sprak ik met mijn tong: 5 HEERE! maak mij bekend mijn einde, en welke de mate mijner dagen zij; dat ik wete, hoe vergankelijk ik zij.</p> <p>De man die op bed ligt wordt aangesproken door God, waarschijnlijk om te vertellen hoeveel jaren hij nog te leven heeft.</p> <p>-</p>
 <p>fecit tibi amorem me plagas tuas</p>	<p>Fol. 50v (ps. 38,11-12) ps. 39,10-11: 10 Ik ben verstomd, ik zal mijn mond niet opendoen, want Gij hebt het gedaan. 11 Neem Uw plage van op mij weg, ik ben bezweken van de bestrijding Uwer hand.</p> <p>De hand van God zend stralen naar de naakte man die zondigt, die naar Christus gaat voor bescherming. Rechts is de ziel te zien, links een spin.</p> <p>-</p>
 <p>gressus meos</p>	<p>Fol. 51r (ps. 39,3-4) ps. 40,2 en 40,4: 2 Ik heb den HEERE lang verwacht; en Hij heeft Zich tot mij geneigd, en mijn geroep gehoord. 4 En Hij heeft een nieuw lied in mijn mond gegeven, een lofzang onzen Gode; velen zullen het zien, en vrezden, en op den HEERE vertrouwen.</p> <p>David wordt op een rots gezegend door God. Twee figuren links verschuilen zich. God heeft ook een nieuw lofzang aan hem gegeven.</p> <p><i>Handeling</i></p>
	<p>Fol. 52v (ps.39,7-8) ps. 40,6-7: 6 Gij, o HEERE, mijn God! hebt Uw wonderen en Uw gedachten aan ons vele gemaakt, men kan ze niet in orde bij U verhalen; zal ik ze verkondigen en uitspreken, zo zijn zij menigvuldiger dan dat ik ze zou kunnen vertellen.</p>

	<p>7 Gij hebt geen lust gehad aan slachtoffer en spijsoffer; Gij hebt mij de oren doorboord; brandoffer en zondoffer hebt Gij niet geëist.</p> <p>Op het altaar ligt een boek. Het lam staat klaar voor een offer aan God.</p> <p><i>Ontvangen</i></p>
	<p>Fol. 52v (ps. 40,4) ps. 41,3: 3 De HEERE zal hem bewaren, en zal hem bij het leven behouden; hij zal op aarde gelukkig gemaakt worden. Geef hem ook niet over in zijner vijanden begeerte.</p> <p>De hand van God pakt het bed waar de zieke man op ligt en draait het bed op zijn kop. Rechts bedekt de psalmist zijn gezicht.</p> <p><i>Handeling</i></p>
	<p>Fol. 53v (ps. 41,2) ps. 42,1: 1 Een onderwijzing, voor den opperzangmeester, onder de kinderen van Korach. 2 Gelijk een hert schreeuwt naar de waterstromen, also schreeuwt mijn ziel tot U, o God!</p>
	<p>Fol. 59r (ps. 45,10) ps. 46,9: 9 Komt, aanschouwt de daden des HEEREN, Die verwoestingen op aarde aanricht. 10 Die de oorlogen doet ophouden tot aan het einde der aarde, den boog verbreekt, en de spies aan twee slaat, de wagenen met vuur verbrandt.</p> <p>God laat een wagen in brandt staan.</p> <p><i>Handeling</i></p>
	<p>Fol. 63r (ps. 49,16-19) ps. 50,16-18: 16 Maar tot den goddeloze zegt God: Wat hebt gij Mijn inzetten te vertellen, en neemt Mijn verbond in uw mond? 17 Dewijl gij de kastijding haat, en Mijn woorden achter u henenwerpt. 18 Indien gij een dief ziet, zo loopt gij met hem; en uw deel is met de overspelers.</p> <p>God is aan het protesteren tegen/straft de man die het boek weggooit. Links zien we iemand die wegrent met een dief.</p> <p><i>Stem</i></p>
	<p>Fol. 67r (ps. 54,21) ps. 55,20 en 55,23: 20 God zal horen, en zal hen plagen, als die van ouds zit, Sela; dewijl bij hen gans geen verandering is, en zij God niet vrezen.</p> <p>Rechts steekt God een man neer met een stok.</p> <p><i>Handeling</i></p>

	<p>Fol. 74r (ps. 62,5) ps. 63,5: 5 Alzo zou ik U loven in mijn leven; in Uw Naam zou ik mijn handen opheffen.</p> <p>De apostel Paulus zit op een troon en heft zijn handen op naar God. De psalmist is rechts afgebeeld.</p> <p>-</p>
	<p>Fol. 76v (ps. 65,15) ps. 66,15: 15 Brandofferen van mergbeesten zal ik U offeren, met rookwerk van rammen; ik zal runderen met bokken bereiden. Sela.</p> <p>De man offert wierook aan God.</p> <p><i>Ontvangen</i></p>
	<p>Fol. 81r (ps. 68,32-33) ps. 69,31-32: 31 Ik zal Gods Naam prijzen met gezang, en Hem met dankzegging grootmaken. 32 En het zal den HEERE aangenamer zijn dan een os, of een gehoornde var, die de klauwen verdeelt.</p> <p>De stier wordt aanbeden door de man met een palmtak.</p> <p>-</p>
	<p>Fol. 81v (ps. 69,4) ps. 70,2: 2 Haast U, o God, om mij te verlossen, o HEERE, tot mijn hulp.</p> <p>Rechts is de man in gesprek met God, links vlucht de vijand.</p> <p><i>Vraag tot zegenen/beschermen</i></p>
	<p>Fol. 82r (ps. 70,4) Ps. 71,4: Mijn God, bevrijd mij van de hand des goddelozen, van de hand desgenen, die verkeerdelijk handelt, en des opgeblazenen.</p> <p>De psalmist vraagt God om bescherming.</p> <p><i>Vraag tot zegenen/beschermen</i></p>
	<p>Fol. 82v (ps. 70,18) ps. 71,18: 18 Daarom ook, terwijl de ouderdom en grijsheid daar is, verlaat mij niet, o God, totdat ik dezen geslachte verkondige Uw arm, allen nakomelingen Uw macht.</p> <p><i>Vraag tot zegenen/beschermen</i></p>

	<p>Fol. 83r (ps. 70,22-23) ps. 71,22-23: 22 Ook zal ik U loven met het instrument der luit, Uw trouw, mijn God; ik zal U psalmzingen met de harp, o Heilige Israëls! 23 Mijn lippen zullen juichen, wanneer ik U zal psalmzingen, en mijn ziel, die Gij verlost hebt.</p> <p>David speelt een muziekinstrument voor God. Hij is afgebeeld als herder met zijn kudde. God heeft zijn ziel verlost.</p> <p>-</p>
	<p>Fol. 85v (ps. 72,23-24) ps. 73,22-23: 22 Toen was ik onvernünftig, en wist niets; ik was een groot beest bij U. 23 Ik zal dan geduriglijk bij U zijn; Gij hebt mijn rechterhand gevat;</p> <p>De hand van God houdt de rechterhand van de psalmist vast.</p> <p><i>Handeling</i></p>
	<p>Fol. 87r (ps. 73,13-14) ps. 74,13-14: 13 Gij hebt door Uw sterkte de zee gespleten; Gij hebt de koppen der draken in de wateren verbroken.</p> <p>De hand van God is gewapend met een speer en doodt de koppen van de draak.</p> <p><i>Handeling</i></p>
	<p>Fol. 89v (ps. 76,16) ps. 77,15: Gij zijt die God, Die wonder doet; Gij hebt Uw sterkte bekend gemaakt onder de volken.</p> <p>Mozes leidt de kinderen van Israel door de woestijn.</p> <p>-</p>
	<p>Fol. 90r (ps. 77,1) ps. 78,1: Een onderwijzing van Asaf. O mijn volk! neem mijn leer ter oren; neigt ulieder oor tot de redenen mijns monds.</p> <p>Augustinus en Cassiodorus sluiten aan bij Mozes die de wet leest aan de mensen van Israel.</p> <p>-</p>
	<p>Fol. 93v (ps. 77,53) ps. 78,53: Ja, Hij leidde hen zeker, zodat zij niet vreesden; want de zee had hun vijanden overdekt.</p> <p>De Egyptenaren worden overweldigd door een zeemonster. God helpt hen.</p> <p><i>Handeling</i></p>

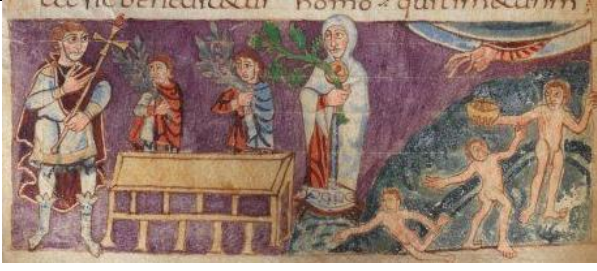

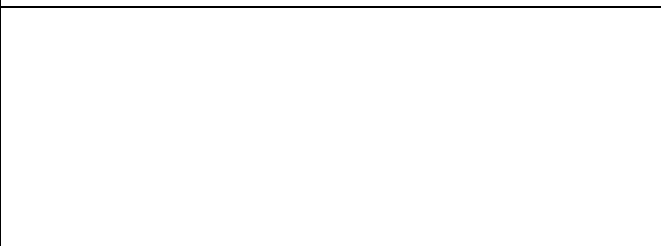

	<p>Fol. 95v (ps. 78,10) ps. 79,10: Waarom zouden de heidenen zeggen: Waar is hun God? Laat de wraak des vergoten bloeds Uwer knechten onder de heidenen voor onze ogen bekend worden.</p> <p>Drie heiligen naderen God met een smeekbede.</p> <p>-</p>
	<p>Fol. 96v (ps. 79,10) ps. 80,8-9: 8 O God der heirscharen! breng ons weder, en laat Uw aangezicht lichten; zo zullen wij verlost worden. 9 Gij hebt een wijnstok uit Egypte overgebracht, hebt de heidenen verdreven, en hebt denzelfen geplant;</p> <p>Twee mannen werken in het veld. God heeft een wijnstok uit Egypte gebracht.</p> <p><i>Handeling</i></p>
	<p>Fol. 100r (ps. 83,10) ps. 84,9: HEERE, God der heirscharen! hoor mijn gebed; neem het ter oren, o God van Jakob! Sela.</p> <p>God zegent een onbekende koning. Dit zou David kunnen zijn.</p> <p>-</p>
	<p>Fol. 101r (ps. 85,6) ps. 86,6: HEERE! neem mijn gebed ter ore, en merk op de stem mijner smekingen.</p> <p>David knielt voor God met een smeekbede.</p> <p>-</p>
	<p>Fol. 104r (ps. 88,21-22) ps. 89,20-21: 20 Toen hebt Gij in een gezicht gesproken van Uw heilige, en gezegd: Ik heb hulp besteld bij een held; Ik heb een verkorene uit het volk verhoogd. 21 Ik heb David, Mijn knecht, gevonden; met Mijn heilige olie heb Ik hem gezalfd;</p> <p>De naakte David wordt gezalfd door God, Christus helpt hierbij.</p> <p><i>Handeling/stem</i></p>
	<p>Fol. 105r (ps. 88,37-38) ps. 89,36-37: 36 Ik heb eens gezworen bij Mijn heiligheid: Zo Ik aan David liege! 37 Zijn zaad zal in der eeuwigheid zijn, en zijn troon zal voor Mij zijn gelijk de zon.</p> <p>David troont voor God die een Verbond met hem maakt.</p> <p>-</p>

	<p>Fol. 107v (ps. 90,13) ps. 91,11 en 91,13: 11 Want Hij zal Zijn engelen van u bevelen, dat zij u bewaren in al uw wegen.13 Op den fellen leeuw en de adder zult gij treden, gij zult den jongen leeuw en den draak vertreden.</p> <p>Christus is afgebeeld als strijder met een speer. Hij doodt de leeuw en de draak/slang. Hij laat zien dat God's passie heeft bereikt wat God was begonnen in de verleiding (?).</p> <p><i>Gebod</i></p>
	<p>Fol. 108v (ps. 91,11) ps. 92,10: 10 Want zie, Uw vijanden, o HEERE! want zie, Uw vijanden zullen vergaan; al de werkers der ongerechtigheid zullen verstrooid worden. 11 Maar Gij zult mijn hoorn verhogen, gelijk eens eenhoorns; ik ben met verse olie overgoten.</p> <p>God, een unicorn en de psalmist.</p> <p>-</p>
	<p>Fol. 109v (ps. 93,6) ps. 94,6: De weduwe en den vreemdeling doden zij, en zij vermoorden de wezen.</p> <p>-</p>
	<p>Fol. Ongenummerd (ps. 95) ps. 96: 10 Zegt onder de heidenen: De HEERE regeert; ook zal de wereld bevestigd worden, zij zal niet bewogen worden; Hij zal de volken richten in alle rechtmatigheid.</p> <p><i>Handeling</i></p>
	<p>Fol. 119v (ps. 104,26-34) ps. 105,26-34: 26 Hij zond Mozes, Zijn knecht, en Aäron, dien Hij verkoren had.</p> <p>God geeft een hengel aan Mozes en Aaron.</p> <p><i>Handeling</i></p>
	<p>Fol. 121v (ps. 105,30) ps. 106,30: Toen stond Pinehas op, en hij oefende gericht, en de plaag werd opgehouden.</p> <p>Phineas sust God. Links is een slang om een boom te zien (symbolisch voor de dood en de pest die over de Israëlieten viel).</p>

	<p>-</p>
	<p>Fol. 127r (ps. 108,26-27) ps. 109,25-26: 25 Nog ben ik hun een smaad; als zij mij zien, zo schudden zij hun hoofd. 26 Help mij, HEERE, mijn God! verlos mij naar Uw goedertierenheid.</p> <p>De psalmist smeekt God voor hulp en dat krijgt hij.</p> <p><i>Vraag tot zegenen/beschermen</i></p>
	<p>Fol. 129r (ps. 112,1) ps. 113,1: Hallelujah! Looft, gij knechten des HEEREN! looft den Naam des HEEREN.</p> <p>Een groep mensen staat voor het altaar waar een lam wordt geofferd aan God. (Let op; niets indiceert een offer in de tekst! De commentatoren John Chrysostom en Theodoret noemen het wel in hun tekst.)</p> <p><i>Ontvangen</i></p>
	<p>Fol. 131v (ps. 117,12-13) ps. 118,12-13: 12 Zij hadden mij omringd als bijen; zij zijn uitgeblust als een doornenvuur; het is in den Naam des HEEREN, dat ik ze verhouden heb. 13 Gij hadt mij zeer hard gestoten, tot vallens toe, maar de HEERE heeft mij geholpen.</p> <p>Bijen vallen de psalmist aan. God houdt hem tegen in zijn val.</p> <p><i>Handeling</i></p>
	<p>Fol. 133r (ps. 118,1-2) ps. 119,1-2: 1 Aleph. Welgelukzalig zijn de oprechten van wandel, die in de wet des HEEREN gaan. 2 Welgelukzalig zijn zij, die Zijn getuigenissen onderhouden, die Hem van ganser harte zoeken;</p> <p>Drie oude mannen met boeken naderen God, die een rol vasthoudt. Dit zouden Mozes, Paulus en Johannes kunnen zijn, maar misschien ook andere profeten. De rol zal de 'beati qui scrutantur testimonia eius' zijn.</p> <p><i>Handeling</i></p>
	<p>Fol. 134v (ps. 118,33-35) ps. 119,33-35: 33 He. HEERE! leer mij den weg Uwer inzettingen, en ik zal hem houden ten einde toe. 34 Geef mij het verstand, en ik zal Uw wet houden; ja, ik zal ze onderhouden met gansen harte. 35 Doe mij treden op het pad Uwer geboden, want daarin heb ik lust.</p>

	<p>De oude man kan Mozes zijn die de wetten van God ontvangt.</p> <p><i>Handeling</i></p>
	<p>Fol. 137r (ps. 118,75) ps. 119,75: Ik weet, HEERE! dat Uw gerichten de gerechtigheid zijn, en dat Gij mij uit getrouwheid verdrukt hebt.</p> <p>De psalmist knielt voor God, die schalen vasthoudt om billijkheid te representeren.</p> <p><i>Handeling</i></p>
	<p>Fol. 142r (ps. 118,173) ps. 119,173: Laat Uw hand mij te hulp komen, want ik heb Uw bevelen verkoren.</p> <p>David rent naar God voor hulp.</p> <p><i>Vraag tot zegenen/beschermen</i></p>
	<p>Fol. 143r (ps. 119,4) ps. 120,4: Scherpe pijlen eens machtigen, mitsgaders gloeiende jeneverkolen.</p> <p>Een man offert pijlen aan God en de groep rechts offert hete kolen.</p> <p><i>Ontvangen</i></p>
	<p>Fol. 146r (ps. 125,5-6) ps. 126,5-6: 5 Die met tranen zaaien, zullen met gejuich maaien. 6 Die het zaad draagt, dat men zaaien zal, gaat al gaande en wenende; maar voorzeker zal hij met gejuich wederkomen, dragende zijn schoven.</p> <p>Twee manen zaaien.</p> <p>-</p>
	<p>Fol. 146v (ps. 126,1) ps. 127,1: Een lied Hammaaloth, van Salomo. Zo de HEERE het huis niet bouwt, te vergeefs arbeiden deszelfs bouwlieden daaraan; zo de HEERE de stad niet bewaart, te vergeefs waakt de wachter.</p> <p>In het midden houdt God het huis vast. Links wordt de stad bewaakt door God.</p> <p><i>Handeling</i></p>
	<p>Fol. 146v (ps. 127) ps. 128: 4 Ziet, alzo zal zekerlijk die man gezegend worden, die den HEERE vreest.</p>

	<p>De familie (man, vrouw en kinderen) wordt gezegend door God. Rechts staan kinderen, die in een schaal de manna opvangen die uit de hand van God valt. (Let op! In het vers staat niets over deze manna, is de Pseudo-Jerome wél, dus dit is één van de illustraties die bewijst dat het psalter gemaakt is vanuit verschillende bronnen.)</p> <p><i>Zegening</i></p>
	<p>Fol. 148v (ps. 131,7) ps. 132,7: Wij zullen in Zijn woningen ingaan, wij zullen ons nederbuigen voor de voetbank Zijner voeten.</p> <p>Mensen vallen in adoratie voor God.</p> <p>-</p>
	<p>Fol. 149v (ps. 132,2-3) ps. 133,2-3: 2 Het is, gelijk de kostelijke olie op het hoofd, nederdalende op den baard, den baard van Aäron, die nederdaalt tot op den zoom zijner klederen. 3 Het is gelijk de dauw van Hermon, en die nederdaalt op de bergen van Sion, want de HEERE gebiedt aldaar den zegen en het leven tot in der eeuwigheid.</p> <p>Aaron wordt gezalfd door God.</p> <p><i>Handeling</i></p>
	<p>Fol. 153v (ps. 138,3) ps. 139,3-5: 3 Gij omringt mijn gaan en mijn liggen; en Gij zijt al mijn wegen gewend. 4 Als er nog geen woord op mijn tong is, zie, Heere! Gij weet het alles. 5 Gij bezet mij van achteren en van voren, en Gij zet Uw hand op mij</p> <p>God legt de hand op de figuur.</p> <p><i>Handeling</i></p>
	<p>Fol. 155r (ps. 139,5) ps. 140,4: Zij scherpen hun tong, als een slang; heet addervergift is onder hun lippen. Sela.</p> <p>God houdt de psalmist vast die wordt weggesleurd door een vijand.</p> <p><i>Handeling</i></p>
	<p>Fol. 158r (ps. 143,1-2) ps. 144,1-2: 1 Een psalm van David. Gezegend zij de HEERE, mijn Rotssteen, Die mijn handen onderwijst ten strijde, mijn vingers ten oorlog; 2 Mijn Goedertierenheid en mijn Burg, mijn Hoog Vertrek en mijn Bevrijder voor mij, mijn Schild, en op Wien ik mij betrouwe; Die mijn volk aan mij onderwerpt!</p>

 <p>Et quid est homo quia innotuit tibi.</p>	<p>David wordt gewezen door God. God ‘onderwijst’ David. De mensen naast David offeren een kroon en wapens aan David.</p> <p>-</p>
	<p>Fol. 158v (ps. 143,10) ps. 144,10: Gij, Die den koningen overwinning geeft, Die Zijn knecht David ontzet van het boze zwaard;</p> <p>Goliath die David aanvalt en David die Goliath vervolgens doodt. God helpt hem daarbij.</p> <p><i>Handeling</i></p>
	<p>Fol. 159v (ps. 144,4) ps. 145,4: Daleth. Geslacht aan geslacht zal Uw werken roemen; en zij zullen Uw mogendheden verkondigen.</p> <p>Mensen aanbidden God.</p> <p>-</p>
	<p>Fol. 160v (ps. 145,4) ps. 146,4: Zijn geest gaat uit, hij keert wederom tot zijn aarde; te dienzelfden dage vergaan zijn aanslagen.</p> <p>De psalmist wijst naar een begrafenis.</p> <p>-</p>
	<p>Fol. 161r (ps. 146,6-7) ps. 147,6-7: 6 De HEERE houdt de zachtmoedigen staande; de goddelozen vernedert Hij, tot de aarde toe. 7 Zingt den HEERE bij beurte met dankzegging; psalmzingt onzen God op de harp.</p> <p>Links wordt een ongelovige gestraft door God, rechts speelt David een muziekinstrument.</p> <p><i>Handeling</i></p>

Fol. 161v (ps. 147,1-2)

ps. 147,12-13: 12 O Jeruzalem! roem den HEERE; o Sion! loof uw God.

13 Want Hij maakt de grendelen uwer poorten sterk; Hij zegent uw kinderen binnen in u.

Jeruzalem en haar inwoners. God zegent de kinderen van Jeruzalem.

Zegening

Fol. 163r (ps. 149,6)

ps. 150,6: Alles, wat adem heeft, love den HEERE! Hallelujah!

Te zien is: een man met een zwaard, een man zingend uit een boek, bestrafte naties (links bovenin), koningen die hun voeten laten kussen, nobelen en iemand die aan het schrijven is.

-

Bijlage VII – Hand van God uit het Stuttgart Psalter in tabel

Tabel 1: Inventarisatie in welke houding de hand van God bij welk psalm met welke reden is afgebeeld

Psalm en vers (Statenvertaling), Folionummer	Gestrekt	Zegenend	Vasthoudend	Één vinger gestrekt	Waarom afgebeeld
2,5 en 2,6 (Fol. 3r)				X	Stem
3,5 en 3,6 (Fol. 4r)		X			-
5,8 (Fol. 5v)			X		Handeling
6,2 en 6,10 (Fol. 6r)		X			Vraag tot zegenen/beschermen
6,8 (Fol. 6v)		X			-
7,2 en 7,5 (Fol. 7v)	X				Vraag tot zegenen/beschermen
9,2 (Fol. 11r)		X			-
10,14 en 10,15 (Fol. 12r)			X		Handeling
16,4 (Fol. 16v)		X			-
16,7 (Fol. 17r)		X			Handeling
16,9 (Fol. 18r)		X			-
17,2 en 17,3 (Fol. 17v)			X		Handeling
18 (Fol. 19r)		X			-
19,4, 19,5, 19,6 (Fol. 23r)			X		Handeling
20,6 (Fol. 24r)		X			Handeling
21,3 (Fol. 24v)			X		Handeling
21,8 en 21,9 (Fol. 25r) 3x	X, X		X		Handeling, -, en -
24,1-5 (Fol. 30r)		X			Zegening
27,10 (Fol. 33v)			X		Handeling
30,2 en 30,5 (Fol. 37r)		X			Handeling
32,5 (Fol. 39r)		X			Handeling
33,2 en 33,3 (Fol. 40r)		X			-
35,12 en 35,13 (Fol. 43r)		X			Vraag tot zegenen/beschermen
36,6 en 36,8 (Fol. 45r)	X				-
37,23 en 37,24 (Fol. 47r)			X		Handeling
37,21 en 37,33 (Fol. 47v)	X				Handeling
39,4 (Fol. 50r)		X			-
39,10 en 39,11 (Fol. 50v)		X			-
40,2 en 40,4 (Fol. 51r)				X	Handeling
40,6 en 40,7 (Fol. 51v)	X				Ontvangen
41,3 (Fol. 52v)			X		Handeling
42,1 (Fol. 53v)		X			-
46,9 (Fol. 59r)		X			Handeling
50,16-18 (Fol. 63r)		X			Stem
55,20 en 55,23 (Fol. 67r)			X		Handeling
63,5 (Fol. 74r)		X			-
66,15 (Fol. 76v)	X				Ontvangen
69,31 en 69,32 (Fol. 81r)		X			-
70,2 (Fol. 81v)		X			Vraag tot zegenen/beschermen
71,4 (Fol. 82r)	X				Vraag tot zegenen/beschermen
71,18 (Fol. 82v)	X				Vraag tot zegenen/beschermen
71,22 en 71,23 (Fol. 83r)		X			-
73,22 en 73,23 (Fol. 85v)			X		Handeling
74,13 en 74,14 (Fol. 87r)			X		Handeling

77,15 (Fol. 89v)		X			-
78,1 (Fol. 90r)		X			-
78,53 (Fol. 93v)		X			Handeling
79,10 (Fol. 95v)		X			-
80,8 en 80,9 (Fol. 96v)		X			Handeling
84,9 (Fol. 100r)		X			-
86,6 (Fol. 101r)	X				-
89,20 en 89,21 (Fol. 104r)			X		Handeling/stem
89,36 en 89,37 (Fol. 105r)		X			-
91,11 en 91,13 (Fol. 107v)	X				Gebod
92,10 (Fol. 108v)		X			-
94,6 (Fol. 109v)		X			-
96 (Fol. Ongenummerd)		X			Handeling
105,26-34 (Fol. 119v)			X		Handeling
106,30 (Fol. 121v)		X			-
109,25-26 (Fol. 127r)	X				Vraag tot zegenen/beschermen
113,1 (Fol. 129r)		X			Ontvangen
118,12-13 (Fol. 131v)			X		Handeling
119,1 en 119,2 (Fol. 133r)			X		Handeling
119,33-35 (Fol. 134v)			X		Handeling
119,75 (Fol. 137r)			X		Handeling
119,173 (Fol. 142r)	X				Vraag tot zegenen/beschermen
120,4 (Fol. 143r)	X				Ontvangen
126,5 en 126,6 (Fol. 146r)		X			-
127,1 (Fol. 146v) 2x		X	X		Handeling 2x
128 (Fol. 146v)		X			Zegening
132,7 (Fol. 148v)		X			-
133,2 en 133,3 (Fol. 149v)			X		Handeling
139,3-5 (Fol. 153v)			X		Handeling
140,4 (Fol. 155r)			X		Handeling
144,1 en 144,2 (Fol. 158r)		X			-
144,10 (Fol. 158v)		X			Handeling
145,4 (Fol. 159v)	X				-
146,4 (Fol. 160v)		X			-
147,6-7 (Fol. 161r) 2x		X, X			Handeling 2x
147,12-13 (Fol. 161v)		X			Zegening
150,6 (Fol. 163r)				X	-
85 handen van God	15	45	22	3	

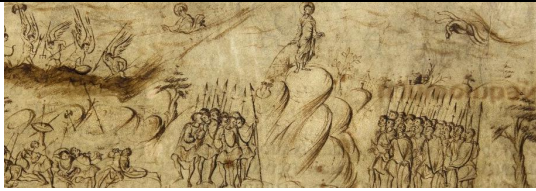
Tabel 2: Inventarisatie in welke houding de hand van God met welke reden is afgebeeld

	Gestrekt	Zegendend	Vasthoudend	Één vinger gestrekt	Totaal
Handeling	1	12	22	1	36
Zegening		3			3
Vraag tot zegenen/beschermen	5	3			8
Ontvangen	3	1			4
Gebod	1				1
Stem		1	1	1	3
-	5	25		1	31
Totaal	15	45	23	3	86*

*Er is één hand meer, omdat deze twee betekenissen heeft. Namelijk de hand op fol. 104r, waar zowel de betekenis van handeling als stem is toegekend.

Bijlage X – Tekeningen die zowel in het Utrechts Psalter als het Stuttgart Psalter bij dezelfde psalm staan

In deze tabel staan de tekeningen die in beide Psalters bij dezelfde psalm horen; links is de tekening uit het Utrechts Psalter te zien, rechts die uit het Stuttgart Psalter. Bij elke tekening staat het folionummer en de psalm vermeld, met daarachter allereerst de houding van de hand en daarna de reden van visualisatie vermeld. Voor een uitgebreide bespreking van deze tekeningen, zie bijlage III (Utrechts Psalter) en bijlage VIII (Stuttgart Psalter). **Dikgedrukt** zijn de tekeningen waarbij de hand van God in zowel houding als reden van visualisatie overeenkomt in beide psalters.

Fol. 2r Ps. 2 zegenend – stem

Fol. 3r ps. 2 één gestrekte vinger - stem

Fol. 3r ps. 5 – vasthoudend – handeling/zegening

Fol. 5v ps. 5 iemand vasthoudend – handeling

Fol. 13v Ps. 24,5 – zegenend – zegening

Fol. 30r, ps. 24,5 zegenend – zegening

Fol. 15r, ps. 27 – zegenend – handeling

Fol. 33v ps. 27 iemand vasthoudend – handeling

Fol. 16v ps. 30 – gestrekt – handeling

Fol. 37r ps. 30 zegenend – handeling

Fol. 24r ps. 41,3 gestrekt

Fol. 52v ps. 41,3 iets vasthoudend – handeling

Fol. 24v ps. 42 gestrekt – gebod

Fol. 53v ps. 42 zegenen

Fol. 31r ps. 55 gestrekt – vraag tot beschermen

Fol. 67r ps. 55 iets vasthoudend – handeling

Fol. 41v ps. 73 iemand vasthoudend - handeling

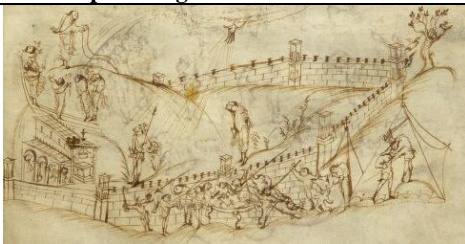
Fol. 85v ps. 73 iemand vasthoudend – handeling

Fol. 45r ps. 78 zegenend

Fol. 90r ps. 78 zegenend

Fol. 49r ps. 84 gestrekt

Fol. 100r ps. 84 zegenend

Fol. 61v ps. 106 één vinger - gebod

Fol. 121v ps. 106 zegenend

Fol. 67v ps. 118 iets vasthoudend - handeling

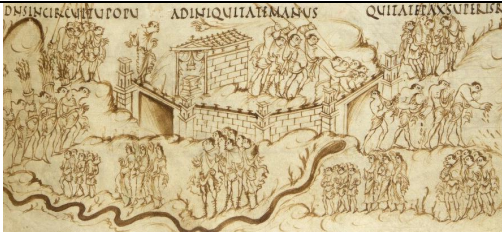
Fol. 131v ps. 118 iemand vasthoudend - handeling

Fol. 68v ps. 119 zegenend

Fol. 133r ps. 119 iets vasthoudend - handeling

Fol. 73r ps. 126 zegenend

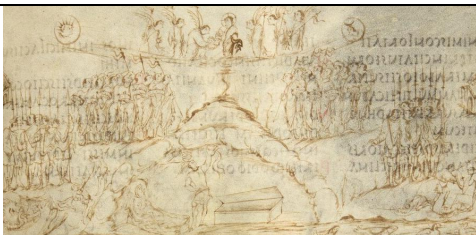
Fol. 146r ps. 126 zegenend

Fol. 75v ps. 133,3 zegenend - zegening

Fol. 149v ps. 133.3 iets vasthoudend - handeling

Fol. 78r ps. 139,4-5 gestrekt

Fol. 153v ps. 139,4-5 iemand vasthoudend - handeling